

МІНІАХМЕТОВА Е. Х.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ “МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ” У СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено виокремленню та обґрунтуванню теоретичних засад вивчення фразеосемантичного поля “мовленнева діяльність” у сучасній турецькій мові. Зокрема, аналізується підхід турецьких лінгвістів до поняття *фразеологізм* (тур. *deyim*), подається структурна класифікація турецьких фразеологічних одиниць на позначення мовленнєвої діяльності. Окреслюються перспективи подальших досліджень зазначеної тематичної групи фразеологізмів.

Ключові слова: фразеосемантичне поле, мовленнєва діяльність, фразеологізм, класифікація.

Статья посвящена выделению и обоснованию теоретических засад изучения фразеосемантического поля “языковая деятельность” в современном турецком языке. В частности, анализируется поход турецких лингвистов к понятию фразеологизм (тур. *deyim*), подается структурная классификация турецких фразеологических единиц, обозначающих языковую деятельность. Обосновываются перспективы последующих исследований указанной тематической группы фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеосемантическое поле, языковая деятельность, фразеологизм, классификация.

This article deals with the separation and the substantiation of the theoretical principles study phraseological and semantic field “speech activity” in modern Turkish language. In particular, there is examined the approach of Turkish linguists to the term idiom (Turkish language *deyim*), there is given a structural classification of Turkish idioms, describing speech activity. Also there are outlined prospects for further research of the specified group of phraseological units.

Keywords: phraseological and semantic field, speech activity, idiom, classification.

Актуальність даного дослідження, виконаного на матеріалі турецької мови, з огляду на інтенсифікацію українсько-турецьких зв'язків у різних сферах суспільного життя полягає у нагальній необхідності підготовки спеціалістів з високим рівнем володіння турецькою мовою, у структурі якої фразеологізми, у тому числі і на позначення мовленнєвої діяльності, займають провідне місце та можуть класифікуватися, як складні для сприйняття мовні одиниці. Крім того, вивчення фразеосемантичного поля “мовленнєва діяльність” дозволить пізнати мовну картину світу турецького народу у призмі фразеологічної системи.

Метою даної наукової розвідки є визначення теоретичних засад, у

рамках яких буде здійснюватися аналіз фразеосемантичного поля “мовленнєва діяльність” у сучасній турецькій мові.

Зокрема, передбачається виконання таких завдань:

- визначення поняття *фразеологія* в українському та російському мовознавстві;
- відображення поглядів турецьких мовознавців на термін *фразеологізм*;
- здійснення структурно-семантичної класифікації одиниць фразеосемантичного поля “мовленнєва діяльність” у сучасній турецькій мові;
- відображення напрямків дослідження етнолінгвістичних рис турецьких фразеологізмів зазначеного поля на основі фразеологічних варіантів та діалектних фразеологізмів.

Наукова новизна даного дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняній лінгвістичній тюркології здійснюється системний аналіз теоретичних підходів до вивчення фразеосемантичного поля “мовленнєва діяльність”.

Об’єктом даного дослідження є фразеосемантичне поле “мовленнєва діяльність” у сучасній турецькій мові. *Матеріалом* дослідження послуговували теоретичні розробки у галузі фразеології видатних українських, російських (в т.ч. казанських) та турецьких лінгвістів.

Методи дослідження: структурно-зіставний метод, який використовується для аналізу поглядів на теорію фразеологізму в вітчизняному та турецькому мовознавстві, метод структурно-семантичного моделювання, який застосовується для виокремлення різних за структурою та семантикою фразеологічних груп.

Сталі вирази турецької мови в українській тюркології залишаються малодослідженою сторінкою, зокрема, можна виділити лише наукові розвідки Г. І. Халимоненка [1;2] та І. Л. Покровської [3].

Небагато досліджень у сфері фразеології було здійснено і радянськими вченими. Проте у якості найбільш ґрунтовної праці, у якій закладені основи теорії тюркської фразеології, можна виділити монографію З. Г. Ураксіна “Фразеологія башкірської мови” [4].

У наші дні ґрунтовно підійшли до вивчення фразеологізмів турецької мови дослідники казанської тюркологічної школи. Зокрема, детально розглянуті такі фразеосемантичні поля: “родина”

(З. Х. Нуризянова) [5], “зовнішність людини” (Г. Х. Алеєва) [6], “почуття та емоції” (А. М. Гаріфулліна) [7]. Компонентному аналізу фразеологічних одиниць у зіставному аспекті з іншими мовами (російською, англійською) присвячені дослідження Н. Д. Піменової (компонент-орнітонім) [8], Д. М. Марданової (компонент-зоонім) [9], Г. М. Сафіні (компонент-космонім) [10]. На фразеологічних одиницях з соматичним компонентом у тюркських мовах зосереджене дослідження вченої з Москви М. Г. Букулової [11].

Фразеологізми останнім часом надзвичайно актуально розглядати у ідеографічному та етнонаціональному аспектах у світлі теорії специфіки концептуальних картин світу різних етносів. Фразеологія більшості розвинутих мов являє собою досить складну та багатогранну структуру, що і спричинило розподіл фразеологічних одиниць на фразеосемантичні поля та мікрополя з метою вивчення їх семантичних, структурних, стилістичних та етнокультурних рис. Одне з таких фразеосемантичних полів репрезентують фразеологізми зі значенням мовленнєвої діяльності, які сучасні лінгвісти інтерпретують по-різному: ідіоми семантичного поля “мовленнєва діяльність” (І. С. Паріна) [12], фразеологізми зі значенням процесу мовлення (М. Я. Кримська) [13], фразеосемантичне поле “мовленнєва діяльність” (М. Є. Дубова) [14], ідеографічна група “мовленнєвий акт” (Артина М. К.) [15].

Найбільш прийнятним з лінгвістичної точки зору нам видається термін фразеосемантичне поле “мовленнєва діяльність”. Під фразеосемантичним полем ми маємо на увазі групу фразеологічних одиниць, які поєднані певною тематичною рисою.

Перший підхід до вивчення фразеології, відповідно до якого до складу фразеології належать лише фразеологічні словосполучення, називається вузьким і його відстоюють такі вчені, як В. М. Білоноженко, Ю. О. Гвоздарьов, О. І. Молотков, С. І. Ожегов, В. М. Телія.

Другий підхід до дослідження фразеології, який передбачає вивчення прислів'їв, приказок, складених термінів, складених сполучників, описових порівнянь, літературних цитат, крилатих висловів як об'єктів фразеології, називається широким підходом до вивчення фразеології. Прихильниками даного підходу є Б.М. Ажнюк, В. Л. Архангельський, Л. Г. Скрипник, І. І. Чернишова, М. М. Шанський.

Газель мовознавства, яка вивчає фразеологізми, а англійській мові має назву *phraseologie*, в українській – *фразеологія*. У турецькому

мовознавстві власне термін *фразеологія* не виокремлюється. При цьому існує лексема *deyim* – фразеологізм (у османській мові вживалися терміни *istilah, mesel, sav, tabir*). У 1935 році Мовне Товариство Туреччини запропонувало використовувати замість поширеного на той момент терміну *tabir* – *deyim*. Проте інколи слово *tabir* на позначення терміну *фразеологізм* продовжує застосовуватися. Зокрема, словник Мустафи Ніхата Озьона, який побачив світ у 1943 році, мав назву “*Türkçe Tabirler Sözlüğü*” (“Словник фразеологізмів турецької мови”) [16:14].

Крім лексеми *deyim* у турецькій мові використовується лінгвістичний термін *atasözü* (букв. слово батьків), який перекладається на українську мову терміном *прислів'я*. Турецькі вчені чітко ідентифікують фразеологізми (тур. *deyim*) та прислів'я (тур. *atasözü*). Зокрема, турецький фразеолог Омер Асим Аксой зазначає, що фразеологізми можуть мати, як структуру словосполучення, так і структуру речення [17:38-39]. Омер Асим Аксой до фразеологізмів у формі речення відносить фразеологічні звороти з інфінітивом, які трансформуються у речення у процесі мовлення (*göz yummak* (букв. заплющувати очі) – *göz yumdum* (букв. я заплющив очі) – “не звертати уваги” [17:40]) та речення *incir çekirdeğini doldurmaz* [17:39] (букв. не заповнить кісточку від інжиру) – “нічого не вартий”). Мехмет Хенгірмен фразеологізми з інфінітивом виділяє в окрему групу від фразеологізмів-речень, прирівнює їх згідно з класичною теорією до словосполучень та зазначає, що вони можуть перетворюватися у речення у процесі відмінювання [18:418]: *Başlangıçta çok kavga ettik ama tatlıya bağladık* – “Спочатку ми багато сварилися, але потім домовилися”. Серед прикладів власне речень Мехмет Хенгірмен наводить фразеологізми у формі розповідних, спонукальних, питальних та окличних речень (наприклад, *Al gülüm ver gülüm* (букв. візьми, трояндо моя, дай, трояндо моя) – “За послугу відплати послугою”).

У якості висновку, порівнюючи семантичні та структурні особливості фразеологізмів та прислів'їв, М. Хенгірмен виділяє такі пункти:

- фразеологізми зазвичай мають форму словосполучень і лише незначна кількість фразеологізмів використовується у формі речення. Прислів'я мають виключно форму речення.

- фразеологізми не містять поради, вони лише емоційно забарвлюють мовлення. Прислів'я дають поради і виражають

судження [18:445].

З даного визначення стає зрозумілим, що Мехмет Хенгірмен, як і такі турецькі дослідники-лінгвісти, як Нуреттін Коч [19:463-472], Мухіттін Більгін [20:57-66], фразеологізмами називає ті одиниці, які не мають узагальнюючого та дидактичного змісту. При цьому зазначимо, що фразеологічні одиниці, які використовуються у формі речення слід ототожнювати з українськими приказками.

Зокрема, в українській фразеології прийнятою є така класифікація фразеологічних одиниць: словосполучення, які співвідносяться з окремим словом і функціонують в ролі члена речення та фрази, що мають організацію простих або складних речень [21:343]. Остання група представлена прислів'ями та приказками – різновидами народно-розмовної фразеології. І в той час, коли під прислів'ями однозначно маються речення з повчальним змістом, то приказки – це “жанр фольклорної прози, короткий сталий вислів констатуючого характеру, що має одночленну будову, нерідко становить частину прислів'я, але без висновку, і вживається в переносному значенні” [22].

У даному дослідженні ми розглядаємо фразеосемантичне поле “мовленнєва діяльність” у тлумаченні турецьких мовознавців, виокремлюючи ті фразеологізми, які марковані у турецьких фразеологічних словниках позначкою *deyim* (укр. фразеологізм). Зокрема, серед фразеологічних одиниць зазначеного фразеосемантичного поля можна виділити такі одиниці: 1) фразеологізми у формі словосполучення, які в свою чергу поділяються на:

а) фразеологічні одиниці з іменною частиною, представленою:

- у формі визначених та невизначених ізафетних конструкцій: *anasının gözü* [23:84] (букв. око його матусі) – “хитрун”, “обманщик”, *mahalle karısı* [23:592] (букв. дружина кварталу) – “груба та криклива жінка”.

- у формі складних означальних конструкцій: *ağzı kara* [23:35] (букв. його рот чорний) – “зловтішний (про людину)”.

б) фразеологічні одиниці з дієслівною частиною: *arı kovarı gibi işlemek* [23:96] (букв. густо, як вулик) – “шумно, як у вулику (про установу, у якій завжди багато клієнтів)”.

2) фразеологізми у формі таких типів речень:

- розповідних: *Çoğu gitti, azı kaldı.* [23:248] (букв. більшість пішла, меншість лишилась) – “ще трошки залишилось (про справу,

яка набридла)”;

- наказових: *Ağzı kurusun* [24:31] (букв. нехай у нього висохне рот) – “нехай у нього відсохне язик”;

- окличних: *Akıl bu ya!* [23:350] (букв. оце розум!) – “ось у чому суть справи!”;

- питальних: *Fasulye mi dedin?* [23:350] (букв. ти сказав «квасоля»?) – “що це за дурниця?”, “боби розводити”.

Досить часто компонентами фразеологічних одиниць на позначення мовленнєвої діяльності застосовуються редульковані (парні) слова (тур. *ikilemeler*): *abuk sabuk konuşmak* [24:20] (букв. говорити незв’язно (редулькований вираз *abuk sabuk* – “беззмістовно, незв’язно”). Використання слів-повторів має також діалектну природу і визначає приналежність фразеологічної одиниці до тієї чи іншої географічної території. Зокрема, літературний варіант *bağır bağır konuşmak* – “кричати щосили” має такі діалектні варіанти: *bangır bangır konuşmak* (діалект району Фетхіє), *dankır dankır konuşmak* (діалект району Кютахья), *ağdık ağdık konuşmak* (діалект району Балікесіру), *ban ban konuşmak* (діалект району Болу) [25].

Таким чином, фразеологізми на позначення мовленнєвої діяльності виокремлюються відповідно до структурно-семантичних принципів, характерних для сучасного турецького мовознавства. Під терміном фразеологізм маємо на увазі фразеологічні одиниці у формі словосполучення та речення (порівн.: укр. приказки). Прислів’я, які позначають процес мовлення у турецькій мові та поради щодо його раціоналізації, залишаються поза межами даного дослідження. Фразеологія має тісний зв’язок з мовною картиною світу турецького народу, є відображенням уявлень турецького народу про дійсність у метафоричній формі. Фразеологічні одиниці передають і культурний досвід народу, і ставлення етносу до певних явищ, які ґрунтуються на культурних та національних традиціях. **Перспективи** подальших досліджень одиниць фразеосемантичного поля “мовленнєва діяльність” полягають у виокремленні мікрополів (темп мовлення, кількісні показники мовлення, манера мовлення, релевантність/нерелевантність, правдивість/неправдивість висловлювання) та детальному аналізу рівня синонімічних зв’язків між досліджуваними фразеологічними одиницями сучасної турецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Халимоненко Г. І. Приказки та прислів'я / Григорій Іванович Халимоненко // Історія турецької літератури. – К. : Редакція журналу “Дім, сад, город”, 2009. – С. 464-466. 2. Халимоненко Г. І. Мудрість народна. Турецькі прислів'я та приказки/ Григорій Іванович Халимоненко [Збірник]. – К. : Видво художньої літератури “Дніпро”, 1985. – 197 с. 3. Покровська І. Л. Національна специфіка семантики турецьких фразеологізмів з компонентом-зоонімом. Дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.13 / Покровська Ірина Леонідівна. – Київ, 2006. – 290 с. 4. Ураксин З. Г. Фразеологія башкирського язика / Зиннур Газизович Ураксин. – М. : Наука, 1975. – 192 с. 5. Нуризянова З. Х. Сопоставительный анализ фразеологических единиц фразеотематического поля “семья” в английском и турецком языках: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.20 / Нуризянова Зульфия Ханифовна. – Казань, 1999. – 173 с. 6. Алеева Г. Х. Сопоставительный анализ фразеологических единиц, характеризующих внешность человека в английском и турецком языках. Автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.20 / Алеева Гульнара Халирахмановна. – Казань, 1999. – 22 с. 7. Гарифуллина А. М. Фразеологические единицы, выражающие эмоции и чувства человека, в турецком и английском языках. Автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.20 / Гарифуллина Альбина Маратовна. – Казань, 2005. – 265 с. 8. Пименова Н. Д. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с компонентом-орнитонимом в английском и турецком языках. Дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.20. / Пименова Надежда Дмитриевна. – Казань, 2002. – 189 с. 9. Марданова Д. М. Сопоставительный анализ фразеологических зоонимов в английском и турецком языках. Дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.20 / Марданова Дина Марсовна. – Казань, 1997. – 283 с. 10. Сафина Г. М. Фразеологизмы с компонентами-космонимами в русском, татарском, английском и турецком языках. Автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.20 / Сафина Гульнара Мидхатовна. – Казань, 1998. – 18 с. 11. Букулова М. Г. Соматическая фразеология тюркских языков: На материале турецкого языка. Дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 / Букулова Марина Георгиевна. – М., 2006. – 335 с. 12. Парина И. С. Представление семантики фразеологизмов в идеографическом словаре (на материале немецких идиом семантического поля «речевая деятельность»). Автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Парина Ирина Сергеевна. – М., 2009. – 26 с. 13. Крымская М. Я. Семантический и лингвокультурологический анализ фразеологизмов со значением процесса речи в русском и французском языках. Дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.20 / Крымская Мария Яковлевна. – Москва, 2005. – 334 с. 14. Дубова М. Е. Структурно-семантический анализ фразеосемантического поля “речевая деятельность” в русском языке: в сопоставлении с английским. Дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.19 / Дубова Марина Евгеньевна. – Кострома, 2001. – 196 с. 15. Артына М. К. Идеографическая группа “Речевой акт” как референт фразеологической номинации. Дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 / Артына Мира Канооловна. – Санкт-Петербург, 2010. – 223 с. 16. Aslı Tarhan. Anton Pavloviç Çehov'un öykü dilinde anlam ve konu açısından deyimlerin gruplandırılması. Yüksek Lisans Tezi. – Ankara, 2008. – 104 s. 17. Atasözleri ve deyimler sözlüğü, 2 cilt. Hazırlayan: Aksoy Ömer Asım. – İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1988. – 1205 s. 18. Hengirmen M. Deyimler // Hengirmen M. Türkçe dilbilgisi. – Ankara: Engin Yayınevi, 1995. – S. 415-427. 19. Koç N. Dilbilgisi. – İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996. – 599 s. 20. Doğan Aksan. Anlambilim. Ankara, 2005. – 232 s. 21. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За загред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 439 с. 22. Дмитренко М. К. Українська фольклористика: історія, теорія, практика [Електронний ресурс]. – К.: Редакція часопису “Народознавство”, 2001. – Режим доступу до видання: [http://ukrlife.org/main/evshan/folklorystyka3.htm].

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

23. Püsküllüoğlu A. Türkçe deyimler sözlüğü. – Ankara: Arkadaş yayınevi, 1998. – 848 s. 24. Большой турецко-русский словарь / Ред. Баскаков А.Н. и др. – М.: Русский язык, 1998. – 966 с. 24. Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü [Elektronik ortamda] / – Kitaba giriş şekli: <http://www.tdk.gov.tr/TR/Genel>